

YAPISAL KIRILMA DURUMUNDA KADINLARIN İŞGÜCÜNE KATILIMINDAKİ BELİRLEYİCİLER ÜZERİNE BİR ZAMAN SERİSİ ANALİZİ

Gökçen AYDINBAŞ^{1*}
Merve ÜNLÜOĞLU²

Öz

Bu çalışmada, yapısal kırılmalı zaman serisi analiz yöntemiyle Türkiye’de kadınların işgücüne katılım oranı ile kişi başına gayrisafi yurt içi hâsıla (GSYH), kentleşme oranı ve işsizlik oranı arasındaki ilişkinin 1990-2020 dönemi arasında yıllık veriler kullanılarak araştırılması amaçlanmıştır. Durağanlık için ADF, PP ve KPSS birim kök testleri ile yapısal kırılmalı birim kök testlerinden biri olan Zivot-Andrews birim kök testi kullanılmıştır. Değişkenler arasında uzun dönem ilişkisinin incelenmesi için tek kırılmaya izin veren Gregory-Hansen eşbütünleşme testi uygulanmıştır. Nedensellik ilişkisi için ise Toda-Yamamoto nedensellik analizi tercih edilmiştir. Çalışmanın sonuçları Türkiye’de ilgili dönem bazında değişkenler arasında uzun dönemli bir eşbütünleşme ilişkisinin olduğunu ortaya koymaktadır. Nedensellik analizinin sonuçlarına göre, kişi başına GSYH ile kentleşme arasında çift yönlü, kadınların işgücüne katılım oranından kentleşme oranı ve kişi başına GSYH’ye doğru tek yönlü nedensellik tespit edilmiştir. Ancak kadınların işgücüne katılım oranı ve işsizlik oranı arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi bulunamamıştır. Sonuç olarak, kadınların işgücüne katılımındaki artış; sosyo-demografik olarak kentsel nüfusu, ekonomik anlamda ise büyümeyi artırmaktadır. Ayrıca şunu belirtmek gerekir ki ekonomik özgürlüğünü eline alan kadının; çocuk ölümlerine, doğurganlığa, harcamalara yönelik alışkanlıklara, sağlık ve eğitim harcamalarına, böylelikle sürdürülebilir büyüme ve kalkınmaya etkileri hafife alınamayacak düzeyde olup kadının ekonomi sahnesindeki yeri bu etkiler de dikkate alınarak daha fazla araştırılması gereken önemli bir konudur.

Anahtar Kelimeler: Kadınların İşgücüne Katılım Oranı, Kentleşme Oranı, Ekonomik Büyüme, Yapısal Kırılmalı Zaman Serisi Analizi

JEL Kodları: J21, P25,O4, C22

A TIME SERIES ANALYSIS ON THE DETERMINANTS OF WOMEN’S LABOR PARTICIPATION IN THE CASE OF STRUCTURAL BREAK

Abstract

This study has aimed to investigate the relationship between female labor force participation rate, per capita gross domestic product (GDP), urbanization rate, and unemployment rate in Turkey under structural breaks, using annual data between 1990 and 2020 with the structural break time series analysis method. ADF, PP, and KPSS unit root tests and Zivot-Andrews unit root test, which is one of the structural break unit root tests, were used for stationarity. The Gregory-Hansen cointegration test, which allows a single break, was applied to examine the long-term relationship between the variables. For the causality relationship, Toda-Yamamoto causality analysis was preferred. The results of the study reveal that there is a long-term cointegration relationship between the variables based on the relevant period in Turkey. According to the results of the causality analysis, two-way causality was found between GDP per capita and urbanization, and one-way causality from women’s labor force participation rate to urbanization rate and GDP per capita. However, no causal relationship was found between female labor force participation rate and unemployment rate. As a result, the increase in female labor force participation increases the urban population socio-demographically and the growth in economic terms. In addition, it should be noted that the woman who takes her economic freedom; its effects on child mortality, fertility, spending habits, health-education expenditures, and thus sustainable growth-development cannot be underestimated and the place of women in the economy is an important issue that needs to be investigated further considering these effects.

Keywords: Female Labor Force Participation Rate, Urbanization Rate, Economic Growth, Structural Break Time Series Analysis

JEL Codes: J21, P25,O4, C22

¹ Doktora Öğrencisi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, ORCID: 0000-0001-9435-5387.

* Sorumlu Yazar (Corresponding Author): gkcaydnbs@gmail.com

² Doktora Öğrencisi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, ORCID: 0000-0002-8864-880X.

Başvuru Tarihi (Received): 29.11.2021 **Kabul Tarihi** (Accepted): 24.10.2022

Giriş

Kadınlar çocuklarla birlikte, genellikle enformel sektörün ücretsiz aile işçisi ya da düşük ücretli çalışanı olarak en yoksul kesimi teşkil etmektedir. Bu bakımdan ev eksenli çalışanların pek çoğu da kadınlardan oluşmaktadır. Temelinde bu durum, işgücü maliyetlerini azaltma amaçlı kadınların işgücü piyasasından dışlanarak gerek üretim gerekse yeniden üretim süreçlerinde sorumluluk alabilmelerinden kaynaklanmaktadır. Esasında çalışma hayatı kadınlara, yalnızca ekonomik özgürlük sunmakla kalmayıp aynı zamanda onların özgüvenlerini-toplumsal saygınlıklarını-değerlerini de arttırarak ailedeki konumlarını daha iyi hale getirmektedir. Ayrıca bir toplumun ekonomik büyümesi açısından kadınlar, önemli role sahip insan gücünün bir parçasıdır. Kadın işgücüne katılımının yüksek olduğu bir ekonomi, verimlilik potansiyelini de en etkili biçimde kullanabilmektedir. Bu minvalde işgücüne katılan kadınların makroekonomik açıdan ciddi katkılar yarattığı ve güçlü ekonomilerin varoluşunun da, kadın istihdam oranlarının yüksekliğiyle bağlantılı olduğu kabul edilmektedir. Nitekim sürdürülebilir yüksek büyüme oranlarına ulaşılması, yoksulluğun azaltılması ve orta gelir tuzağına düşülmemesi açısından kadınların işgücü piyasalarındaki aktifliği son derece elzemdir.

Bu çalışmada amaç, yapısal kırılmalı zaman serisi analiz yöntemiyle Türkiye’de kadınların işgücüne katılım oranı ile kişi başına GSYH, kentleşme oranı ve işsizlik oranı arasındaki ilişkinin 1990-2020 dönemi arası yıllık veriler bazında araştırılmasıdır. Çalışmanın orijinal yönü ve önemi; işgücüne katılarak huzura, refaha, gelişmeye ve kalkınmaya katkıda bulunan kadınların, yapısal kırılma durumunda ekonomik (kişi başına GSYH ve işsizlik oranı değişkenleri) ve sosyo-demografik (kentsel nüfus büyüme hızı değişkeni) faktörler ile nasıl bir ilişki içerisinde olduğuna yönelik araştırma sorusunu yanıtlamak gayretiyle ortaya çıkmıştır. Yazarlar tarafından bu motive ile hazırlanan çalışma, ilgili yönüyle literatürdeki (mevcut) diğer çalışmalar için tamamlayıcı ve ileride yapılacak olanlar için ise aydınlatıcı niteliktedir. Durağanlık için ADF, PP ve KPSS birim kök testleri ile yapısal kırılmalı birim kök testlerinden biri olan Zivot-Andrews birim kök testi, eşbütünlük ilişkisi için Gregory-Hansen eşbütünlük testi ve nedensellik ilişkisi için Toda-Yamamoto nedensellik testi kullanılmıştır.

Çalışmanın ilk kısmında kadın işgücünün kavramsal çerçevesi oluşturularak belirleyicileri teorik ve tarihsel altyapısı incelenmiştir. Ardından kadın işgücüne katılımının belirleyicileri üzerine uygulamalı literatür detaylıca ele alınmış olup araştırmanın veri seti ve uygulama kısmına geçilmiştir. Burada öncelikle araştırmanın yöntemi ele alınarak araştırma bulgularına yer verilmiştir. Bulgulara ilişkin değerlendirmelerin ve tartışmaların bulunduğu kısım ile de bu çalışma, çeşitli politika önerileri sunularak sonuçlandırılmıştır.

1. Kadınların İşgücüne Katılımında Belirleyici Faktörler: Teorik ve Tarihsel Altyapı

1.1. Teorik Altyapı

Üretim faktörlerinden biri olan emekdeki maksimum kullanım, ülkeler açısından büyük önem taşımaktadır. Bu noktada şunu bilmek gerekir ki; emek arzı ile emek talebindeki eşitsizlik durumu, işsizlik sorununu meydana getirmektedir. Zira işgücü piyasasına katılımlarının daha az olmasından ötürü kadınlarda işsizlik probleminin, erkeklere kıyasen daha yüksek düzeylerde yaşandığını söylemek mümkündür. Emek ve boş zaman tercihi teorisine göre işgücüne katılım, gerek beklenen piyasa ücreti gerekse kadınların ev işleriyle uğraşarak geçirdikleri zamana ilişkin verdikleri değere bağlı olarak değişebilmektedir (Doğrul, 2007). Neo-klasik analize göre bireyin çalışma ile boş zaman arasındaki tercihi olan işgücü arzı, aynı zamanda reel ücretin artan bir fonksiyonu; işgücü talebi ise reel ücretin azalan bir fonksiyonu şeklinde kabul edilmektedir (Ataman, 1998). Nihayetinde de işgücüne katılım oranındaki bir artış, işgücü arzını da artırarak ekonomik büyümeyi canlandırmaktadır. Sınırların ortadan kalktığı günümüz dijital dünyasında kadınların işgücüne katılımı, geleneksel rolünün değişimi ile kadın-erkek arası fırsat eşitsizliğinin azaltılması

noktasında son derece önemlidir. Özellikle kadınların istihdama katılım oranındaki artışların, son yıllarda ekonomik büyümeye ciddi anlamda katkısı olduğunu söylemek mümkündür.

Etkin işgücü, işgücü piyasasındaki en önemli hususlar arasında bulunmaktadır. Temel anlamıyla, çalışma istek ve gücüne sahip nüfusa “işgücü” denmektedir. Bu bakımdan işgücü, bir ülkede çalışma çağındaki kişilerden (15 yaş ve üzeri) istihdam edilenler ve işsizlerin toplamı anlamına gelmektedir. Dolayısıyla mevcut dönemdeki istihdam edilenler ile birlikte istihdam edilmek isteği olan işsizler de işgücüne dâhil edilmektedir (TÜİK, 2009).

Bir toplumda ekonomik üretkenlik ve dinamizm üzerinde etkili en önemli faktör olan “işgücüne katılım oranı”; işgücünün, 15 ve üzeri yaş nüfustaki oranını ifade etmektedir (TÜİK, 2011). Dolayısıyla ekonomik aktivite oranı olarak da nitelendirilen işgücüne katılım oranının hesaplanması, işgücü miktarının kurumsal olmayan çağ içi nüfusa oranlanması ile mümkün olmaktadır. Belirli bir cinsiyet, ırk ve yaştaki bireylerin işgücünde yer alma olanağını temsil eden ve onların işgücüne katılma kararlarını yansıtan bu oran, ülkelerin uygulamış oldukları ekonomi politikasında değerlendirilen temel göstergeler arasındadır. Bu oranın yüksekliği, çalışma çağındaki kadın-erkeklerin çalışma hayatında bulunma arzularını gösterirken aynı zamanda buldukları ülkedeki insan kaynağının kullanımındaki etkinliğin düzeyini de ortaya koymaktadır (Yamak, Abdioğlu ve Mert, 2012).

Ekonomide kadınlar; anne, işçi, işveren, girişimci olarak ülkenin kalkınmasında son derece önemli rol oynamaktadır. Beşeri sermayenin önemli bir unsurunu teşkil eden kadınlar, kendilerine yönelik gerçekleştirilen her türlü yatırım ile ekonomik anlamda muhakkak ki yüksek getirili geri dönüşler sağlayabilmektedir. Kadınların işgücüne katılım oranı, kadın işgücünün aktif nüfusa bölünmesiyle hesaplanmaktadır. Bu noktada kadınların işgücüne katılımının yüksekliği, onlara sosyo-ekonomik bir konum sunmakta ve bu konumun güçlendirilmesi anlamına gelmektedir. Ekonomiye entegrasyonu ile kadınlar, genel üretkenliği arttırabilmekte, yoksulluk olgusunu azaltabilmekte, daha bilinçli nesiller yetişmesine ve sosyal, sürdürülebilir kalkınmaya katkıda bulunabilmektedir. Zira kadınların işgücüne katılım oranındaki artış, ülkenin kalkınmışlık düzeyinin yükseltilmesi ve sürdürülebilirliğinin temininde kestirme bir yol olarak kabul edilebilmektedir. Bir başka deyişle kadınların işgücü piyasasındaki varlığı, eşitliği de teşvik ederek daha yüksek kapasiteli emeğin istihdam edilmesi ile yoksulluğun hafifletilmesini ve olası üretim kayıplarının minimum düzeye indirilmesini mümkün kılmaktadır (Hosney, 2016). Aksi şekilde, sosyo-ekonomik yaşantının eksi tarafını oluşturan kadın istihdamındaki yetersizlik, toplumsal hayatın dengesine hasar vermektedir. Makro düzeyde ekonomik kalkınmanın önündeki engeller arasında günümüzde dünya nüfusunun yarısından fazlasına tekabül eden kadınların dünyadaki işgücünün üçte birini oluşturarak dünya gelirinin sadece onda birini elde etmesi, bu bakımdan da ekonomik alanda hâlâ hak ettiği seviyeye gelememesi yer almaktadır (Che ve Sundjo, 2018). Bu durum biraz da kadının, aile yaşamındaki sorumlulukları neticesinde çalışma ya da çalışmama yönünde bir tercih yapmaya mecbur bırakılmasından kaynaklanmaktadır. Aile hayatında yalnızca kadının sorumlu tutulduğu yüklerin eşler arasında paylaşılması ve devlet tarafından sağlanacak olan yasal düzenlemeler, çalışma hayatı ile aile yaşantısının uzlaştırılmasında son derece önemlidir (TCEUEP, 2008).

Kadın işgücünün emek piyasasına katılım şekli, erkek işgücünden farklı olmaktadır. Bu durumun sebeplerini; kadınların mesleki eğitiminden sınırlı biçimde faydalanması, mesleki beceri kazanma açısından bazı engellerle karşılaşması, işe bağımlılıklarındaki azlıktan ötürü ucuz ve güvencesiz koşullarda çalışması olarak sıralamak mümkündür. Ne yazık ki kadın, hem ev içi sorumlulukları hem de işyeri çalışma koşullarını ve saatlerini düzenleme çabasından ötürü işgücü piyasasında dezavantajlı hale gelmiştir. Bu noktada kayıt dışı sektörde çalışan kadınların (ev hanımları), ev içi çalışanları-bebek bakıcıları olarak çalışmalarının yanı sıra ev eksenli dikiş, örgü işleri yaptıklarını veya ambalajlama, gıda üretimi, giyim, tekstil ve benzeri sektörlerde de istihdam edildiklerini söylemek mümkündür. Nitekim evde yaptıkları işlerle ücretli çalışan olarak değerlendirilemeyen

kadınların ev dışında sağladıkları kazançlar da yalnızca gelir arttırıcı birer faaliyet şeklinde nitelendirilmektedir. Tüm bu sebeplerden ötürü de kadın emeği, erkeğin emeğinden daha ucuz kılınmaktadır. İktisatta görünmez kılınan ve “ikincil emek” olarak konumlandırılan kadının, sektörel açıdan istihdamını şu şekilde ele almak mümkündür: Ataerkil toplumsal yapı gereği, tarımda kadın emeğinin değersizleştirmekte ve çoğunlukla da göz ardı edilmektedir. Tarımsal üretimde kadınlar, çoğunlukla ücretsiz aile işçileri olarak emek yoğun işlerde çalışırken; ücretli işçi olduklarında ise genellikle mevsimlik-yarı zamanlı şekilde ve aynı işi yapan erkeklere nazaran daha düşük ücretle çalışmaktadır. İmalat sektöründe kadınlar, özellikle konfeksiyon işkolunda yer alan küçük işletmelerde veya eve iş verme yöntemiyle güvencesiz şekilde istihdam edilmektedir. İşçilik maliyetlerini azaltma amaçlı olarak sanayi sektöründe ise kadın emeğinin, gelişmekte olan ülkelerde sıklıkla değerlendirildiği görülmektedir (Çiçeklioğlu, 2012).

1.2. Tarihsel Altyapı

Resmi olarak kadının çalışma hayatına katılımının esasen insanlık tarihi kadar eski olduğunu söylemek mümkündür. Tarihin ilk dönemleri itibarıyla kadınlar, her dönemdeki koşul ve niteliklere göre değişen biçim, statülerde ekonomik yaşamın faal birer ögesi olmaktadır. Toplumsal ve ekonomik kalkınmadan yararlanma durumlarına göre kadınların ekonomideki yeri, buldukları ülkelerin gelişmişlik ve az gelişmişlik düzeyleri ile ilişkilendirilse bile genellikle tüm toplumlarda erkeklerin gerisinde kaldıkları gerçeği de bilinmektedir (Kakıcı, Emeç ve Üçdoğruk, 2007).

Ekonomilerin kalkınması ve büyümesinde en önemli unsurun, kaynakların etkin kullanımı olduğu şüphesizdir. Fakat dünyanın tüm ülkelerinde işgücünün kullanımı açısından cinsiyete yönelik erkeklerin lehine dengesiz bir dağılımın olduğu görülmektedir. Geçmişten günümüze taşınan kültür gereğince kadınlar, üretimde bulunmalarına rağmen emek piyasasında yeterince yer alamamıştır. Nitekim tarihsel süreçte üretimde önemli bir faktör olmalarına rağmen, ataerkil aile yapısından ötürü ücretsiz aile işçisi şeklinde çalışan kadınların emek piyasalarında ücret karşılığında çalışmaları, endüstri devrimi ile yaygınlaşmıştır. Endüstri devriminin yanı sıra İkinci Dünya Savaşı ve son dönemlerdeki hızlıca yaygınlaşan küreselleşme süreci de kadınların emek piyasalarındaki sayısı ile yerini etkileyen önemli gelişmeler olarak belirtilebilmektedir (Özer ve Bıçerli, 2003-2004). İkinci Dünya savaşı sonrası kamu ve hizmet sektöründeki büyüme, kadınların toplam işgücündeki oranını da artırmıştır. Gelişmiş ülkelerde işgücüne katılım oranı, 20. yüzyıl başları itibarıyla artmaya başlamakla birlikte bu artış İkinci Dünya Savaşı sonrası hız kazanmıştır (Goldin, 2006). Küreselleşme ile birlikte de kadın emeği her ne kadar ekonomik krizler ve neoliberal politikalarından olumsuz etkilenen piyasaların kurtarıcısı olarak görülse bile bu durum sosyal, hukuksal anlamda kadınları dezavantajlı hale getirerek kaynak, gelir dağılımında kadın-erkek eşitsizliklerini artırmıştır. Tüm bu anlatımlardan da görülmektedir ki pek çok ülkede kadınlar, işgücünde yetersiz temsil edilmekte ve kadının ekonomiyle alakası, tutumlu davranarak en iyi şekilde ailenin bakımını üstlenmekle sınırlandırılmaktadır.

Dünyada 1960'lar itibarıyla ekonomik kalkınma politikalarında büyük değişimler yaşanmıştır. Kadınlar, ilk başlarda kalkınmanın pasif yararlanıcıları olarak görülürken; son dönemde onların da kalkınma sürecine dâhil edilmesinin gerekliliği anlaşılmıştır. Bu bağlamda ekonomik faaliyetlere kadın entegrasyonunu sağlamak adına belirlenen Binyıl Kalkınma Hedefleri (MGD-Millennium Development Goals) kapsamındaki ilkeler; ⁽ⁱ⁾ kapsayıcı ve eşit kalitede eğitimin sağlanması ve yaşam boyu öğrenme fırsatlarının teşviki, ⁽ⁱⁱ⁾ cinsiyet eşitliği sağlanarak kadınları güçlendirilmesi, ⁽ⁱⁱⁱ⁾ sürekli ekonomik büyüme, tam-üretken istihdam ile herkesin insana yakışır şekilde çalışmasının teşviki, ^(iv) sağlıklı bir yaşamın sağlanması ve herkes için esenliğin teşviki şeklinde sıralanabilmektedir. Nihayetinde de 1990'lı yıllardan itibaren kadınların işgücüne katılım oranlarının gelişmiş pek çok ülkede arttığı görülmektedir. Ayrıca son zamanlarda; gelişmiş ülkelerde kadınların işgücüne katılım oranının, %70'ler düzeyine çıkararak erkeklerin işgücüne

katılma oranlarına oldukça yaklaştığı gözlemlenmektedir. Ancak gelişmekte olan ülkelerde artan bir eğilim izlediği bilinse de bu oranlar, gelişmiş ülkelere kıyasen daha düşük seviyelerde kalmaktadır (Winkler, 2016). Ayrıca Bilgi Teknolojileri (IT) alanında çalışanların %25'inden daha azını teşkil eden kadınların, internet kullanma olasılıklarının da erkeklerden %50 daha düşük olduğu ve bu uçurumun gelişmekte olan ülkelere daha da büyüme eğiliminde olduğu görülmektedir. Neticede bu uçurum, Dördüncü Sanayi Devrimine kadınların tam anlamıyla katılımına ve devrimi biçimlendirmesine engel teşkil etmektedir (Schwab, 2019). Tüm bu olumsuzluklara rağmen teknolojik gelişme ile oluşan yeni alanların, işin örgütlenmesine ilişkin yeni yöntemlerin, üretim süreçlerinin ortaya çıkışı, kadınlara yönelik yeni iş imkânların yaratımını sağlamıştır. Bu anlamda, mesleklerin feminitesinin gitgide kaybolduğu günümüz dünyasında artık kadınların farklı meslek dallarında çalıştıkları görülebilmektedir.

Son dönemlerde yaşanan COVID-19 salgın sürecinde de emek piyasası ilişkileri, iş-aile yaşamına yönelik Birleşmiş Milletler Kadın Teşkilatı'nın yaptığı çalışmaya göre kadınlar, erkeklere nazaran daha fazla oranda ücretsiz izin kullanmaktadır. Dolayısıyla da ilerleyen süreçte bu durumdan, kadınların emek piyasasındaki pozisyonlarının olumsuz etkilenmesi kaçınılmaz olmaktadır. Avrupa verilerine bakıldığında; ilk dalganın yaşandığı; okulların, çocuk bakım evlerinin kapandığı ya da uzaktan (internet üzerinden) yürütüldüğü esnada ev işi bakım sorumlulukları da artan kadınlarda işe devamsızlığın erkeklere nazaran daha yüksek olduğunu görülmektedir. Yapılan araştırmalarda, salgın başladığı dönem itibarıyla gerek emek piyasası ile bağları kopan kadınların oransal olarak erkeklerden daha yüksek olduğu gerekse çocuk, yaşlı, hasta bakımı ve ev işlerine yönelik ihtiyacın artması ile birlikte kadınların ev içindeki yüklerinin de arttığı kanıtlanmıştır (DİSK-AR, 2020). Nitekim önceki krizlerin aksine COVID-19 pandemisinin, yüksek oranda kadın istihdamına sahip sektörler üzerinde büyük etkileri olmuştur (Alon, Doepke, Olmstead-Rumsey ve Tertilt, 2020; ILO, 2020). Ancak salgın süresince kadınlara yönelik iş kaybını önleme ve en erken zamanda işe dönüşünü sağlamada alınan tedbirler ile bazı ülkelerdeki kadınların oldukça iyi durumda olduğunu da belirtmek gerekmektedir.

Kadının işgücüne katılımı, Türkiye'de de Sanayi Devrimiyle birlikte ivme kazanmıştır. Bu süreç, Osmanlı İmparatorluğu ile Cumhuriyet döneminde farklılaşmaktadır. 16. ve 17. yüzyılda Osmanlı ekonomik yapısının iç dinamiğinde bulunan kadınlar; dükkânlarda, pazarlarda ve tarlalarda aktif şekilde yer almakta ve üretime katkı sağlamaktaydı. Ancak ekonomi dünyasındaki değişiklikler ve sanayi inkılâbının doğuşu ile Osmanlı Devleti'ndeki pek çok atölyenin kapanması neticesinde kadın evine hapsedilmiştir. Tarımsal faaliyetlerin azalışı ve celali isyanları ile köylerin boşalmaya başlamasıyla da kent nüfusu artmış, bunun neticesinde şehirlerde ortaya çıkan işsizlik faktörü kadınları da etkilemiştir. Cumhuriyet döneminde de İmparatorluk'takine benzer şekilde kadın işçiler; esasında dokumacılık, gıda, içki ve tütün alanlarında faal olarak çalışmaktadır (Makal, 2010). Kadına ilişkin Türkiye Cumhuriyeti, dünya çapında son derece istisnai, özgün bir tarihsel deneyim süreci yaşamıştır. 1923 yılını (Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu) takip eden ilk 10 yıl içerisinde Atatürk'ün önderliğiyle yapılan reformların; bir taraftan kadının yurttaşlık hakları kazanımı, öte taraftan Türk toplumunun yeniden yapılanmasını sağlamasıyla ülkede ciddi bir toplumsal değişim ortamı yaratmıştır. Bu bağlamda, 3 Mart 1924 tarihinde kabul edilen Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile eğitimde kadınlar, erkeklerle eşit bir statü kazanmıştır. 1928 yılında Türk kadınının yer almadığı avukatlık mesleğine kadınlar da katılmaya başlamıştır. Aynı yılda, Türk kadın doktorların 10 sene için mecburi hizmetten muaf tutulmalarına ilişkin çıkan kanun neticesinde kadınların tıp alanına ilgisi artmış; ilgili alanda 1930 yılı itibarıyla kadın doktorlar da görev almaya başlamıştır. 3 Nisan 1930 tarihli Belediye Kanunu ile de kadınlara, belediye meclislerine üye seçme ve seçilme hakkı verilmiş olup bu haklarının kullanımı, 1933 yılında muhtar ve ihtiyar meclisi seçimlerinde, 1934 yılında milletvekili seçimlerinde yer almalarıyla mümkün olmuştur. Ayrıca 18 Nisan 1935 tarihinde dünyada ilk uluslararası kadın kongresi

Atatürk'ün himayesinde İstanbul'da toplanmıştır (Sezer Arıç, 2021). 1936 yılında yürürlüğe giren İş Kanunu ile ise kadınların çalışma hayatına yönelik düzenlemeler getirilmiştir (Makal, 2010).

1950'ler sonrası Türkiye'de kadınların, gerçek anlamda tarım dışı işgücüne katılması mümkün olmuştur. Kırsal alandan ayrılarak kente göç ile kent yaşamıyla sağlanan uyum-zihniyet değişiklikleri kadının, gerek aile yapısını ve aile içi ilişkilerini gerekse toplumdaki ve çalışma hayatındaki konumunu değiştirmiştir (Berber ve Eser, 2008). Kadınların işgücüne katılım oranında Türkiye, OECD ortalamasının oldukça altında bir değere sahipse de son yıllarda ülkemizde bu oranda ciddi ilerlemeler kaydedilmiştir. Türkiye'de kadın istihdamı oransal olarak, 1950'lerin ikinci yarısında % 70'lerde iken, 1990 yılında % 30'a, 2004 yılında ise % 25,4'e gerilemiş olup 2016 yılında yeniden % 30,6 seviyesine yükselmiştir (Ağlı ve Tor, 2016). 1990-2000'li yıllardaki gerilemenin kaynağını, kırdan kente göç ile özellikle 1990'lı yılların sonu itibarıyla ivmesini artıran neo-liberal tarım politikalarında aramak mümkündür. Ayrıca 2014 yılında yürürlüğe giren Ulusal İstihdam Stratejisinde, 2023 yılı bazında kadınların işgücüne katılım hedefi %41 olarak tanımlanmıştır (Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, 2014). Kadın istihdamının sektörel dağılımına tablo 1'de yer verilmiştir:

Tablo 1: İstihdamın Sektörel Dağılımı ve Kadının Payı (2014-2016, Bin Kişi, %)

	Toplam	Tarım	Sanayi	Hizmetler	Enerji-Su	Madencilik	İnşaat	İmalat
2014	25 933	5 470	7 227	13 234	245	134	1 912	4 936
2015	26 621	5 483	7 245	13 892	257	118	1 914	4 956
2016	27 205	5 305	7 284	14 616	257	125	1 987	4 915
Kadın								
2014	7 689	2 533	1 314	3 839	23	3	79	1 209
2015	8 058	2 527	1 301	4 231	23	3	71	1 204
2016	8 312	2 384	1 322	4 606	28	4	83	1 207
Kadın (%)								
2014	29,6	46,3	18,2	29,0	9,4	2,2	4,1	24,5
2015	30,3	46,1	18,0	30,5	8,9	2,5	3,7	24,3
2016	30,6	44,9	18,1	31,5	10,9	3,2	4,2	24,6

Kaynak: TÜİK Veri Tabanı

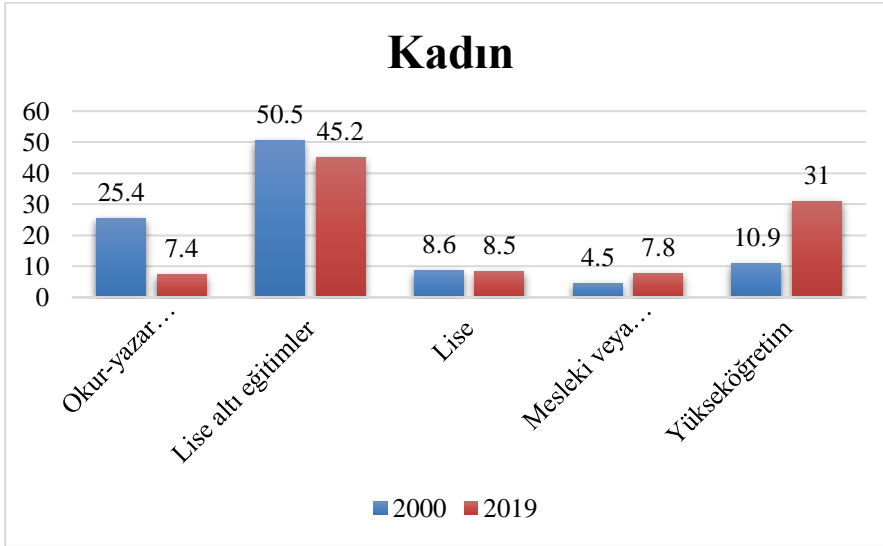
Tablo 1'de görüldüğü üzere; tarımın payı gerilerken, tarım dışının payı hızla artmakta; özellikle de hizmetler sektöründe kadın, kendisine istihdam olanağı bulmaktadır.

Dünya Bankası (2014) tarafından son yıllarda Türkiye'nin, her eğitim düzeyi için okullaşma oranının artması ve eğitimde cinsiyet eşitsizliğinin kaldırılması bakımından başarısını yükselttiği belirtilmiştir. Mevcut İş Kanunu ve ilgili mevzuat da kadınların işgücüne katılımını destekleyici şekilde hazırlanmıştır (Kılıç ve Öztürk, 2014). Nitekim son yıllarda Türkiye'de kadın işgücündeki artışın kaynağı olarak; özellikle hizmet sektörünün (bankacılık, eğitim, sağlık ve turizm alanları) gelişerek büyümesi ve ilgili alanda çalışan sayısının artması gösterilebilmektedir. Ancak ülkemizdeki yükseköğretim görmüş kadın sayısının erkeklere kıyasen düşük olduğu ve bu durumun da aynı zamanda kadınların yönetici kadrolarından uzak kalmasına yol açtığı da görülmektedir. Türkiye'de işgücünde bulunan kadınların; kamu kurum ve kuruluşların üst düzey yöneticiliklerinde, kurul, komisyon ve komitelerdeki oransal açıdan temsiliyeti erkeklere göre son derece düşük seyretmektedir. 2018 Ocak verilerine bakıldığında; Devlet Personel Dairesi Başkanlığı'nın kamu kurum ve kuruluşlarında istihdam edilenlerin %37,80'inin kadın, %62,20'sinin erkek olduğu; bürokrasideki üst düzey kadın yönetici oranının %11,81 ve erkek yönetici oranının %88,19 olduğu bilinmektedir. Dünya genelinde diplomatik görevlerde yer alan erkek oranının çokluğu ile paralel olarak Türkiye de aynı seyirde gözlemlenmektedir. Dışişleri

Bakanlığı (DİB, 2018) verilerine göre; Türk dışişlerinde görev yapan 75 başkonsolostan 11'ini, 249 büyükelçiden 51'ini, merkezde görev yapan 70 genel müdür ve yardımcılarında da 28'ini kadınlar teşkil etmektedir. İşçileri Bakanlığı (Ocak, 2018) verilerine göre ise; Türkiye'deki 1464 Mülki İdare Amiri içerisinde kadın olarak "2 vali, 12 vali yardımcısı, 14 kaymakam, 11 kaymakam adayı, 6 hukuk müşaviri ve 1 genel müdür yardımcısı" görev yapmaktadır.

Şekil 1, yıllara göre (2000-2019 yılları karşılaştırılacak şekilde) kadın istihdamının eğitim durumunu (%pay) göstermektedir.

Şekil 1: Yıllara Göre Kadın İstihdamının Eğitim Durumu (%), 2000-2019 Yılları

Kaynak: TÜİK

Şekil 1'den de anlaşıldığı üzere genellikle istihdam edilen kadınlardan okuryazar olmayanların payı önemli ölçüde azalmış (%25,4'ten %7,4'e) olup yükseköğretim mezunlarının payı ise ciddi bir artış kaydederek %31'e (%10,9 iken %20,1 puanlık artış ile) ulaşmıştır.

Bilindiği üzere son iki yılda tüm dünyaya yayılan bir salgın süreci yaşanmaktadır. Dünya genelinde olduğu gibi Türkiye işgücü piyasasında da işçilerin işi, geliri ve sağlığında büyük problemler yaratan bu pandeminin özellikle kadınların işgücü piyasasında yaşadıkları eşitsizliği daha da derinleştirdiğini söylemek mümkündür. Salgın ile gelen krizde de olduğu gibi dünya genelinde hane halklarında kariyerini feda eden taraf, ne yazık ki erkeklerle kıyaslandığında genellikle aldığı ücret ve iş güvencesinin azlığından dolayı kadınlar olmuştur. Zira küresel salgının en fazla kadın işgücü piyasasını etkilediği bir gerçektir.

2. Kadınların İşgücüne Katılımında Belirleyici Faktörler Üzerine Uygulamalı Literatür İncelemesi

Bir toplumun kalkınmasının, eğitilmiş insan gücünün istihdam edilerek üretime katkı sağlamasına bağlı olduğu kabul edilmektedir. Dolayısıyla da eğitilmiş insan gücü (beşeri unsurun bir ögesi) olarak kadınların, istihdamda yer alması ve üretime katkı sağlaması gerekmektedir (Kayadibi, 2003). Bu noktada istihdamda yer almayı/işgücüne katılımı etkileyen pek çok unsurdan bahsetmek mümkündür. Kültürel değer ve alışkanlıklar, nüfusun yaş ve cinsiyet profili, ülkenin ekonomik açıdan gelişmişlik düzeyi öne çıkan temel unsurlardandır (Zaim, 1997). Bu kapsamda yapılan çalışmalar incelendiğinde kadınların işgücü piyasasına katılımlarını engelleyen unsurlar olarak; çocuk ve yaşlı bakımı, çocuk bakım imkânlarının olmayışı, düşük ücretler, eğitim, ekonomik krizler, ev işlerinin yapılması, kentleşme ve medeni durum, uzun çalışma saatleri ile yüksek kayıt dışılık oranı belirtilmiştir (DPT ve Dünya Bankası, 2009). Kadınların işgücüne katılımında belirleyici unsurlar aşağıda detaylıca incelenmiştir:

Ekonomik büyüme: Kadınların işgücüne katılımı, gerek ekonomik gerek sosyal anlamda kalkınmayı sağlayan en temel etkenlerden biridir. Kadınların işgücüne katılımı, ülkelerinin ekonomik büyüme ve kalkınmalarını artırmaktadır. Bir başka deyişle; istihdam alanları oluşturulmasıyla kadın işgücünde meydana gelen bir artış, istikrarlı bir şekilde ekonomik büyüme üzerinde etkili olmaktadır. İktisat literatüründe kadın istihdamı ve ekonomik büyüme ilişkisini teorik açıdan destekleyen uygulamalı kanıtlar da bulunmaktadır. Bu çalışmalar neticesinde kadınların işgücüne katılımı ile ekonomik gelişme arasında anlamlı bir ilişki olduğu kanıtlanmıştır. Ancak kadın-erkek ayrımcılığının fazla olduğu ülkelerde, bu durumun büyümeye etkisinin negatif olduğu da saptanmıştır. *Kentleşme:* Gelişmiş ekonomilerde büyüme-kentleşme oranlarının yüksek olması, kadınların işgücüne katılım oranını olumlu etkilemektedir. Az gelişmiş-gelişmekte olan ülkelerde ise büyüme oranlarının düşüklüğü ile kentleşme oranlarının yetersizliğinin, kadınların işgücüne katılım oranı üzerinde olumsuz etkileri bulunmaktadır. Uluslararası standartlarla kıyaslandığında Türkiye’de kadınların işgücüne katılımının düşük olması; kentleşmenin yanı sıra eğitim, medeni durum ve benzeri sosyo-kültürel unsurlardan kaynaklanmaktadır. Özellikle kentleşme ile birlikte tarımsal faaliyetlerden uzaklaşılması da bu gerekçelerin tümünün temelini oluşturmaktadır. Zira kentleşme-sanayileşme ile eş zamanlı olarak tarım sektöründe emek arzı-talebinin azaldığı dönemlerde de kadınların işgücüne katılım oranının azalma trendine girdiği görülmektedir. Ekonomik gelişmeler neticesinde hizmetler sektöründe emek talebi artmasıyla kadınların eğitim seviyesi yükselerek doğurganlık oranı azalmakta ve sosyal anlamda da kadınların çalışmasına yönelik olumlu gelişmeler yaşanmaya başlamaktadır. Bu şekilde de ekonomik gelişme ile kadının işgücüne katılım oranının da artma trendine girdiğini söylemekte mümkündür (Eser, Yamak ve Samut, 2017). *İşsizlik:* Kadınların işgücüne katılım kararlarında etkili olan bir diğer önemli unsur ise işsizliktir. İşsizliğin yüksek olması ile iş bulma konusundaki umutları kırılan kadınların, işgücüne katılım kararları bu durumdan olumsuz etkilenmektedir. Yaşanan bu süreçten “Umudu kırılmış işçi etkisi” ile “ek işçi etkisi” olarak tanımlanan her iki etkinin de neticesini görmek mümkündür. Ancak yüksek işsizlik dönemlerinde erkeklerin işlerini kaybetmelerinden ötürü aile gelirinde bir düşüş yaşandığında gelir kaybının telafisi için kadınlar işgücüne katılım gösterebilmektedir (Güçlü, 2017). *Eğitim:* Kadınların işgücüne katılmalarında gerekli önemli bir faktör de eğitimidir. Eğitimli insanların işgücü piyasasında olma olasılıklarının daha yüksek olması beklenen bir sonuçtur. Eğitim, kadınların toplumdaki-hane halkındaki konumlarını güçlendirmekte ve işgücüne katılımları önündeki toplumsal engelleri aşmalarında etkili olabilmektedir (Cameron, Bowling ve Worswick, 2001). Eğitim ile kadın işgücüne katılımı arasında teorik açıdan beklentiler dâhilindeki pozitif ilişki, Türkiye için yapılan pek çok ekonometrik çalışma ile de kanıtlanmıştır. Nitekim eğitim ve eğitimli işgücünün ekonomiye getirileri şüphesizdir ancak ne yazık ki dünya ülkeleri bakımından incelediğimizde (özellikle de gelişmekte olan ülkelerde) kadınların eğitimine verilen önemin düşük olduğu görülmektedir. Zira Türkiye’de de kadın işgücüne katılım oranının bu denli düşüklüğünün en önemli nedeninin “eğitim” olduğunu söylemek mümkündür. Kadınların eğitim oranındaki düşüklük, gerek ülkenin kalkınmasını yavaşlatmakta gerekse toplumda erkeğin hâkimiyetini artırarak devam etmesine yol açmaktadır. Bu durum da kadınların, kendilerine olan güvenlerini daha fazla yitirmelerinin kaynağını oluşturmaktadır. *Ücretteki (kazançtaki) farklılıklar:* Kadınlar-erkekler arasındaki kazanç farklılığı bir diğer sorunu teşkil etmektedir. Eğitim düzeyleri aynı olsa da erkeklerin kazanç oranı kadınlardan yüksek olabilmektedir. Ancak her ikisi için de ücretlerin eğitim düzeyiyle birlikte arttığı bilinmektedir. *Medeni durum:* Kadınların işgücüne katılım oranını etkileyen bir başka önemli unsur da medeni durumdur. Bu noktada evlendiklerinde kadınların, istihdam piyasası ile ev işleri-çocuk bakımı ve benzeri faaliyetler arasında zamanlarını en uygun şekilde paylaşmalarını önem arz etmektedir (Becker, 1965). Dolayısıyla, evli olmayan kadınlara nazaran evli kadınların işgücüne katılım oranının daha düşük olması beklentiler arasındadır. Türkiye için yapılan uygulamalı çalışmalarla da evli olmanın (çocuk olmasa bile) kadınların işgücüne katılımını olumsuz etkilediği kanıtlanmıştır. *Çocuk sahibi olma:* Evlilik gibi çocuk sahibi olma da hane halkı

işlerine ayıracağı zamanı artırarak kadınların işgücüne katılımını olumsuz etkileyebilmektedir. Bu noktada hem uluslararası literatür hem de Türkiye ile ilgili yapılan çalışmalar, çocuk sahibi olmak ile kadınların işgücüne katılımı arasındaki negatif ilişkiye dikkat çekmektedir. *Vergilenmedeki tuzak (Family taxation)*: Kadının işgücüne katılım oranı, vergileme sisteminden de etkilenmektedir. Bu bakımdan gelir vergisinde yaratılan bir muafiyet, indirim ve benzeri durumun, kadınların çalışma isteklerini etkileyeceği de aşikârdır. İş yaşamında olmayan kadınlara sağlanan bir destek ile bunun çalışan kadınları iş yaşamından ayrılmaya teşvikine yönelik çelişkili durum, alan yazında “inactivity trap-tuzak” adıyla yer almaktadır (Yılmaz ve Zoğal, 2015). *Kayıt dışı istihdam*: Son yıllarda büyüyen “kayıt dışı ekonomi” de Türkiye’de kadın işgücüne katılımını etkileyen bir diğer unsurdur. Kayıt dışı ekonomi, kentsel emek piyasalarında kadın işgücüne katılma oranlarının düşük olmasına yol açmaktadır. Kayıt dışı ekonomiden kaynaklı olarak “çalışmıyor” kabul edilen kentli kadınlardan bazılarının evde iş almaları ve bu şekilde aile bütçelerine katkı sağlama çabalamaları, bunun da istatistiklerde yer almaması gibi durumlardan bahsetmek mümkündür (Özer ve Biçerli, 2003-2004). *Krizler*: Ekonomik krizlerin kadınlar için, gerek ücretli emek süreçlerinde gerekse hane içindeki bakım yüklerinde arttırıcı bir etki yarattığı bilinmektedir. Nitekim krizin ortaya çıkma yapısına bağlı olarak kadın istihdamına etkisi de farklılaşabilmektedir. Örnek vermek gerekirse; Türkiye’de 2001 krizi öncelikle bankacılık sektörüne darbe atarak ilk olarak kadın çalışanların işsiz kalmasına yol açmıştır. Aksi şekilde, 2008-2009 krizi ise esasında erkek işçilerin yoğun olduğu sektörlere (otomotiv ve beyaz eşya sektörlerine) darbe atarak erkekleri işsiz bırakmış ancak bu zaman da çıkarılan erkek işçiler yerine daha ucuza çalışan kadınlar istihdam edilmiştir. Ayrıca kriz dönemlerinde hane gelirinin düşmesi, hane üyelerinin işsiz kalması neticesinde de son çare olarak kadınların istihdama itilmesi mümkün olmaktadır. Bu durumda özellikle de daha önce çalışmamış olan kadınlar, olumsuz koşullarda ve çok ucuz bir ücretle çalışmayı kabul etmek zorunda kalmaktadır. Bunun yanı sıra hane gelirinin mutlak (görel) azalışı, kadınların hane içindeki yükünü de arttırmaktadır (Yaman, 2018). Nitekim gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerin neredeyse tümünde beşeri üretim faktörünü oluşturan işgücünün içinde erkek işgücü oranının fazla olduğu görülmektedir. Son yıllarda ülkelerin ilerlemesi ve ekonomik anlamda büyüüp gelişmesini tanımlayan ekonomik kalkınma kavramı dünya ülkeleri gündeminde önemli hale gelmiştir. Ekonomi ve toplumsal yaşamdaki yapısal değişiklikler ve sanayi devrimi ile beraber kadınlar işgücü piyasasında yer almaya başlamışlardır. Dolayısıyla da kadınların istihdam edilmesi ile bu konuda farkındalığın artması ve verilerin paylaşılmasıyla birlikte kadın işgücü birçok araştırmaya konu olmuştur. Literatürde yapılan çalışmalarda bu konu temelde iki şekilde ele alınmaktadır. Yapılan çalışmaların bir kısmında kadınların işgücüne katılımını etkileyen faktörler incelenmiştir. Diğer bir kısmında ise kadınların işgücüne katılımı ile ekonomik büyüme ya da kalkınma arasındaki ilişkisi analiz edilmiştir. Bu çalışmaların birçoğu ise U hipotezinin geçerli olup olmadığını test etmeye yöneliktir. Bu hipotez, ilk aşama olan tarım ekonomilerinde ailenin tüm bireyleri çalıştığı için kadın istihdamının yüksek olduğunu, ekonomide büyüme gerçekleştikçe nüfus kentlere göç edecek ve kadınların daha çok ev işleri ve çocuk bakımı ile ilgileneceğini savunmaktadır. Son evrede ise eğitim düzeyinin yükselmesi, kreş gibi çocuk bakımını devredebilecekleri şartların olgunlaşması ile kadın işgücüne katılım oranı tekrar yükselecektir (Aldan ve Öztürk, 2019).

Fiyatlar genel düzeyinin sürekli artışı olarak tanımlanan enflasyon reel ücret düzeyinde düşüşe neden olacağı için işgücü piyasasında değişime neden olacağı düşünülmektedir. Niemi ve Lloyd (1981), ABD ekonomisi için 1956-1977 dönemi verilerini kullanarak enflasyonun kadın işgücü arzı üzerindeki etkisini analiz etmişlerdir. Etkinin pozitif olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Kadınların işgücüne katılımını etkileyen faktörleri inceleyen Özer ve Biçerli (2003-2004) çalışmalarında Türkiye için kadın aktif nüfusu içindeki ev kadınlarının oranı, istihdam edilen kadın işgücündeki ücretsiz aile işçilerinin oranı ve 12+ yaş nüfus içinde toplam emeklilerin oranı gibi değişkenleri kullanmışlardır. Türkiye’de 1988-2001 dönemi için bu unsurların kadın işgücüne

katılma oranına ne yönde etkili olabileceği panel veri analizi ile test edilmiştir. Çalışmanın sonucuna göre kadın aktif nüfusu içindeki ev kadınlarının oranının artması kadın işgücüne katılma oranını azaltmakta, kadın işgücü içinde ücretsiz aile işçilerinin oranının artması kadın işgücüne katılma oranını artırmakta, son olarak 12+ yaş nüfus içinde toplam emeklilerin oranının artması kadın işgücüne katılma oranını azaltmaktadır.

Bozkaya (2013), 1988-2012 yıllarını kapsayan Türkiye için kadınların işgücüne katılımını belirleyen faktörlere yönelik yapmış olduğu çalışmasında VAR (Vector Auto Regression) analizini kullanmıştır. Bağımlı değişken olarak toplam kadın nüfusu içindeki istihdam edilen kadınların oranı modele dâhil edilirken modeldeki medeni durum, eğitim durumu ve ücret almadan çalışan kadınların toplam kadın nüfustaki payı gibi değişkenler ise bağımsız değişkenleri oluşturmaktadır. Sonuç olarak eğitimin katılım oranı üzerindeki etkisi pozitif olup kadınların işgücüne katılımı eğitim ile büyük ölçüde artmaktadır. Bekâr kadınlar evli kadınlara kıyasla daha fazla işgücüne katılmaktadır.

Karpat Çatalbaş (2015), çalışmasında 2008-2013 dönemi için Türkiye’de 12 tane bölgeye ait verileri kullanarak panel veri analiziyle kadınların işgücüne katılım oranını etkileyen faktörlerin saptanmasını amaçlamıştır. Modelde kullanılan değişkenler; eğitim, toplam doğurganlık hızı, ücretsiz aile işçisi, emekli oranı, ev kadınlarının oranı, erkeklerin işgücüne katılım oranı, işsiz erkek oranı, boşanan kadınların oranı, enflasyon oranı, göç hızı, istihdama katılan fakat kayıt altında bulunmayan kadınların oranı, işsizlik oranıdır. Kadın işgücüne katılımda ev kadınlarının oranı, doğurganlık hızı ve işsizlik oranının negatif, diğer değişkenlerin etkisinin ise pozitif olduğu görülmektedir.

Zaheer ve Qaiser (2016), 1990-2013 yıllarını baz alarak kadın nüfusu, kadın işsizlik oranı, büyüme oranı, doğurganlık oranı, ölüm oranı gibi değişkenlerin kadınların işgücüne katılım oranı üzerinde etkisi olup olmadığını Pakistan için OLS (sıradan en küçük kareler yöntemi) ile çalışmalarını test etmişlerdir. Çalışma sonucu, kadın işsizlik oranı ve ölüm oranının kadınların işgücüne katılma oranı üzerinde negatif, kadın nüfusunun ise pozitif bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir.

Taşseven, Altaş ve Ün (2016)’ün 1990-2013 döneminde OECD ülkelerinde kadınların işgücüne katılımını etkileyen faktörleri araştırdıkları çalışmaları Panel Logit Model kullanılarak tahmin edilmiştir. Doğurganlık oranı, kişi başına GSYH, kadınlarda yükseköğretim kayıt oranı, işsizlik oranı, ücretli işçi sayısı gibi değişkenler modelin tahmininde kullanılan açıklayıcı değişkenlerdir. Bu çalışmaya göre; işsizlik oranı, GSYH, doğurganlık oranı değişkenleri kadınların işgücüne katılım oranını anlamlı ve olumlu yönde etkilemektedir. Bağımlı değişken üzerinde en yüksek etkiye sahip değişken ise doğurganlık oranıdır.

Özkök ve Atay Polat (2020), çalışmalarında kişi başına GSYH, enflasyon ve kentleşme oranlarını bağımsız değişken olarak ele almıştır. Bu faktörler ile kadınların işgücüne katılımı arasındaki ilişki 1990-2019 dönemini kapsayan veriler çalışmaya dâhil edilerek Türkiye için Johansen eşbütünleşme testi ile incelenmiştir. Çalışmada ilgili değişken oranlarındaki artışların, kadınların işgücüne katılımını artıracığı sonucuna ulaşılmıştır.

Sertçelik (2021) yapmış olduğu çalışmada, 1994-2019 dönemi bazında kadın nüfus oranı, enflasyon oranı, büyüme oranı ve reel efektif döviz kuru endeksi değişkenlerini kullanarak Türkiye için kadınların işgücüne katılım oranındaki belirleyicileri yapısal kırılmalı zaman serisi analiz yöntemiyle incelemiştir. Çalışmada; kadınların işgücüne katılım oranının; enflasyon oranı, kadın nüfus oranı ve büyüme oranındaki bir artış ile birlikte arttığı, ancak reel efektif döviz kuru endeksindeki bir artış ile paralel olarak azaldığı sonucuna varılmıştır.

Literatürdeki kadınların işgücüne katılım oranı ile ilgili diğer çalışmalar ise ekonomik büyüme ve kalkınma arasındaki ilişkiyi ölçmeye ve U hipotezini test etmeye yöneliktir.

Fatima ve Sultana (2009) tarafından yapılan çalışmada, ekonomik kalkınma ve kadınların işgücüne katılımı arasındaki ilişki Pakistan'ın 4 eyaleti ayrı ayrı modele dâhil ederek 1992-1993, 1996-1997, 2001-2002 dönemleri için panel veri analizi ile ele alınmıştır. Ekonomik kalkınma değişkeni olarak yakıt tüketimine yönelik hanehalkı harcamaları ve bunun yanında kadın işgücüne katılım oranı, eğitim, medeni durum, işgücünün sektörel dağılımı, ücret, işsizlik oranı gibi değişkenler modele eklenmiştir. Çalışma ekonomik kalkınma ve kadın işgücüne katılım oranı arasında U şeklinde bir ilişki olduğunu kanıtlamaktadır. Yüksek kadın işsizlik oranı kadınların işgücüne katılımlarında cesaretlerini kırarken erkek işsizlik oranı ile kadın işgücüne katılım oranı arasında pozitif bir ilişki olduğu ortaya koyulmuştur. Ücretler ve medeni durum ile kadın işgücüne katılım oranı arasında ise negatif yönlü bir ilişki vardır. Eğitim durumu arttıkça kadın işgücü tarım sektöründen endüstri sektörüne kaymaktadır.

Kasa ve Alptekin (2015), çalışmalarında kadınların eğitim durumlarına göre işgücüne katılımlarının ekonomik büyümeye etkisini Türkiye için VAR modeli kullanarak incelemişlerdir. Eğitim durumu, okuma-yazma bilmeyen, okuma-yazma bilen fakat bir okul bitirmeyen, ilköğretim, genel lise, lise dengi meslek okul, yüksekokul veya fakülte, ilköğretim olarak ayrıştırılmıştır. 2000-2013 yılları için yapılan bu çalışmanın bulguları, kadınlar için eğitim düzeylerinin büyüme üzerindeki etkisi artan oran yönündedir.

Lechman ve Kaur (2015) tarafından 162 ülkeye ait 1990-2012 dönemi kadınların işgücüne katılım oranı ve kişi başına GSYH verilerini kullanılarak U hipotezinin geçerliliğini panel veri analizi ile test edilmiştir. Çalışmanın bulguları U hipotezinin geçerliliğini desteklemektedir.

Dücan ve Atay Polat (2017), OECD ülkeleri için kadın istihdamının ekonomik büyümeye etkisini panel veri analizi ile araştırmışlardır. Çalışmaya; dışa açıklık, nüfus artış oranı, doğrudan yabancı yatırım girişleri, enflasyon oranı ve döviz kuru modele kontrol değişkenleri olarak dâhil edilmiştir. 2007-2014 yıllarını kapsayan bu çalışmaya göre kadın/erkek işgücüne katılım oranındaki artış ekonomik büyüme üzerinde negatif bir etkiye sahiptir.

Güçlü (2018) tarafından yapılan çalışmada 2004-2014 dönemi için Türkiye'de U hipotezinin geçerliliğinin test edilmesi amaçlanmıştır. Modelde kadınların işgücüne katılım oranı bağımlı değişken, kişi başına GSYH ve bunun karesi bağımsız değişken, eğitim, işsizlik ve istihdam değişkenleri ise kontrol değişkeni olarak kullanılmıştır. Panel veri analizi kullanılan çalışmanın bulgularına göre, Türkiye için U hipotezi geçerli olmayıp ilişki ters U şeklinde ortaya çıkmıştır. Ters U şeklinde bir ilişki, gelir yükselirken kadınların işgücüne katılımlarının artacağı ancak gelir artışı devam ederken işgücüne katılımın belirli bir noktadan sonra düşeceğini göstermektedir.

Türlüoğlu (2018) tarafından yapılan çalışmada kadın istihdamı ve iktisadi büyüme arasındaki ilişki Türkiye için VAR modeli ile analiz edilip ilişkinin yönünün tespiti için ise Granger nedensellik testine başvurulmuştur. 1999-2017 yıllık verileriyle çalışılmış olup kadın istihdamı ve iktisadi büyüme arasında çift yönlü bir ilişki bulunmuştur.

Yılmaz Şahin ve Alp (2020), Türkiye ekonomisi için kadınların işgücüne katılımının ekonomik büyüme üzerindeki etkisini inceledikleri çalışmalarında değişken olarak GSYH, gayrisafi sabit sermaye oluşumu ile kadınların işgücüne katılım oranını kullanmışlardır. 2003-2018 dönemini kapsayan çeyrek dönem veriler arasındaki ilişki için ARDL modelinden yararlanılmıştır. Değişkenler arasındaki ilişki pozitif yönlü olduğu ve Türkiye ekonomisinin büyümesinde kadının önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir.

Bu çalışmanın orijinal yönü ve önemi; işgücüne katılarak huzura, refaha, gelişmeye ve kalkınmaya katkıda bulunan kadınların, ekonomik (kişi başına GSYH ve işsizlik oranı değişkenleri) ve sosyo-demografik (kentsel nüfus büyüme hızı değişkeni) faktörler ile yapısal kırılmalar altında nasıl bir ilişki içerisinde olduğuna yönelik araştırma sorusunu yanıtlayarak gayretinden kaynaklanmaktadır.

İlgili yönüyle, bu motive çerçevesinde yazarlarca hazırlanan çalışma, literatürdeki (mevcut) diğer çalışmalar için tamamlayıcı ve ileride yapılacak olanlar için ise aydınlatıcı niteliğe sahiptir.

3. Veri Seti ve Uygulama

Çalışmanın bu kısmında, Türkiye için kadınların işgücüne katılım oranı ile kişi başına GSYH, kentleşme oranı, işsizlik oranı arasında uzun dönemli bir ilişkinin olup olmadığı Gregory-Hansen eşbütünleşme testi ile araştırılmıştır. Modele dâhil edilen değişkenlerin durağanlığı Genişletilmiş Dickey Fuller (ADF), Phillips Perron (PP) ve Kwiatkowski, Phillips, Schmidt ve Shin (KPSS) birim kök testleri ile sınanmıştır. Bu birim kök testleri yapısal kırılmaları dikkate almadığı için bu testlere ek olarak tek yapısal kırılmaya izin veren Zivot-Andrews (ZA) birim kök testi kullanılmıştır.

Türkiye’de kadın işgücünü etkileyen faktörlerin incelendiği bu çalışmada kullanılan model şu şekilde tanımlanmıştır:

$$LFP_t = \beta_0 + \beta_1GDP_t + \beta_2UP_t + \beta_3UER_t + e_t \quad (1)$$

Modelde 1990-2020 dönemine ilişkin yıllık veriler kullanılmıştır. LFP kadınların işgücüne katılım oranını, GDP kişi başına GSYH’yi (\$-sabit), UP kentleşme oranını ve UER işsizlik oranını ifade etmektedir. Kullanılan tüm veriler Dünya Bankası istatistiksel veri tabanından temin edilmiş olup ekonometrik testler için Eviews 12 paket programı kullanılmıştır. Doğurganlık, medeni durum, eğitim, ücret ve enflasyon gibi kadın işgücüne katılımı etkileyebilecek önemli değişkenler veri eksikliği ve durağanlık gibi nedenlerle çalışmaya dâhil edilememiştir.

Birim Kök Testleri: Birim kök testleri serilerin durağan olup olmadıklarını anlamak için kullanılan testlerdir. Durağan bir zaman serisi, belirli bir zaman diliminde sürekli artma ya da azalma yerine yatay eksen boyunca saçılım göstermektedir. Durağan olmayan serilerin kullanıldığı analizlerde değişkenler arasında sahte bir ilişki söz konusu olabilmektedir. Sahte regresyon sonucu ortaya çıkan yüksek R^2 değeri ve anlamlı t-istatistiklerini ekonomik anlamda yorumlamanın anlamsız olacağı aşikârdır (Sevüktekin ve Nargeleçekenler, 2010).

Durağan olmayan zaman serileri ile çalışırken ortaya çıkabilecek sahte regresyon sorunundan kaçınmak için durağan olmayan serileri durağan hale getirmek gerekmektedir. Düzeyde durağan olmayan seriler farkları alınarak durağan hale getirilebilmektedir (Gujarati ve Porter, 2009). Bu durumda, bir kere farkı alınarak serinin durağan hale getirilmesi $I(1)$, birinci dereceden bütünleşik seriyi ifade etmektedir. İki kere farkı alınarak durağan hale gelen seri ise $I(2)$, yani ikinci dereceden bütünleşik seri olarak tanımlanmaktadır.

Bu çalışmada serilerin durağanlığını test etmek için literatürde en çok kullanılan ADF (1981) ve PP (1988) birim kök testleri kullanılmıştır. Bu teste ek olarak daha güçlü bir test olan KPSS (1992) birim kök testinden yararlanılmıştır. ADF birim kök testinde optimal gecikme uzunlukları Schwarz Bilgi Kriterine (SIC) göre belirlenmiştir. PP ve KPSS birim kök testlerinde bant genişliklerinin belirlenmesinde Newey-West Kriteri kullanılmıştır.

ADF ve PP birim kök testlerinde boş hipotez birim kökün varlığına işaret ederek serilerin durağan olmadığı, alternatif hipotez ise serilerin durağan olduğunu belirtmektedir. Her iki test için de t-istatistik mutlak değeri kritik değerlerden daha büyük ise birim kökün olduğu anlamına gelen boş hipotez reddedilmektedir (Güvenek, Alptekin ve Çetinkaya, 2010). KPSS testinde kurulan hipotez ADF ve PP birim kök testlerine göre farklı olmaktadır. Boş hipotez seride birim kök olmadığını ifade ederken, alternatif hipoteze göre seride birim kök vardır ve seri durağan değildir. LM testi kullanılarak hesaplanan değer kritik değerlerden büyük ise birim kökün olduğu alternatif hipotez kabul edilmektedir (Çil Yavuz, 2011).

Kadınların işgücüne katılım oranı, kişi başına GSYH, kentleşme ve işsizlik oranı serilerininin ADF ve PP birim kök testi sonuçları Tablo 2’de sunulmuştur. ADF birim kök testi sonucuna göre

değişkenlerin test istatistik değerleri %5 önem düzeyinde MacKinnon kritik değerlerinden daha küçük olduğu, başka bir ifadeyle olasılık değerleri %5 önem düzeyinden büyük olduğu için birim köke sahip olduğunu ifade eden boş hipotez kabul edilerek, serilerin düzeyde durağan olmadığına karar verilmiştir. Bu değişkenlerin birinci farkları alındıklarında seriler durağan hale gelmiştir. PP birim kök testi sonuçları tüm değişkenlerin düzey değerlerinde durağan olmadıklarını göstermektedir. Tüm değişkenlerin birinci farkı alındığında seriler durağan hale gelmiştir. KPSS birim kök test sonuçları ise Tablo 3'te yer almaktadır. İşsizlik oranını temsil eden UER değişkenine ait düzey LM test istatistiği kritik değerlerden mutlak olarak küçük olduğu için boş hipotez reddedilemez ve serinin durağan olduğu kabul edilmektedir. Diğer değişkenler ise birinci farkları alındığında durağanlık koşulunu sağlamaktadırlar. ADF, PP ve KPSS birim kök test sonuçlarına göre değişkenlerin en az iki test sonucuna göre birinci dereceden bütünleşik olduğu belirlenmiştir.

Tablo 2: ADF ve PP Birim Kök Test Sonuçları

Değişkenler	ADF (Sabit ve Trendli)		PP (Sabit ve Trendli)	
	t istatistiği	p	t istatistiği	p
LFP	-1.900112	0.6295	-1.853759	0.6530
Δ LFP	-5.744888	0.0003	-5.754981	0.0003
GDP	-1.952726	0.6024	-1.976111	0.5902
Δ GDP	-4.890080	0.0025	-5.051556	0.0017
UP	-0.365323	0.9842	-1.022964	0.7314
Δ UP	-8.289587	0.0000	-4.524397	0.0013
UER	-2.461178	0.3434	-2.001476	0.5770
Δ UER	-4.820454	0.0030	-8.010730	0.0000

Not: ADF birim kök testi için gecikme sayısını belirlemede Schwarz Bilgi Kriteri (SIC) kullanılmıştır. PP birim kök testi için bant genişliklerinin belirlenmesinde Newey-West Kriteri kullanılmıştır. Δ simgesi birinci farkının alındığını göstermektedir. Değişkenler %5 anlamlılık düzeyine göre sınanmıştır.

Tablo 3: KPSS Birim Kök Test Sonucu

Değişkenler	LM-Stat	
LFP	0.178556	
Δ LFP	0.092949	
GDP	0.175670	
Δ GDP	0.098263	
UP	0.184979	
Δ UP	0.117432	
UER	0.065593	
Kritik Değerler		
%1	%5	%10
0.216000	0.146000	0.119000

Not: Δ simgesi birinci farkının alındığını göstermektedir. Değişkenler %5 anlamlılık düzeyine göre sınanmıştır.

Ekonomik krizler, politika değişiklikleri, doğal afet gibi birçok sebep zaman serilerinde yapısal kırılmalara neden olabilmektedir. Farklı sebeplerin neden olabileceği yapısal kırılmaların yapılan ekonometrik testlerde göz ardı edilmesi sonuçları etkileyebilmektedir (Yılancı ve Özcan, 2010). 1990-2020 yıllarını kapsayan verilerin kullanıldığı çalışmamızda ilgili yıllar arasında Türkiye ekonomisinde 1994, 2000, 2001, 2008 ve 2018-2022 krizleri yaşanmıştır. Dolayısıyla bu krizlerin değişkenler üzerinde sebep olabileceği yapısal kırılmaların dikkate alınması gerekmektedir. ADF, PP ve KPSS birim kök testlerine ek olarak yapısal kırılma noktasının içsel tahmin edildiği bir durağanlık testi olan Zivot-Andrews (1992) birim kök testi kullanılmıştır. Zivot-Andrews birim kök testinin boş hipotezi serilerde birim kök vardır, alternatif hipotezi ise seriler durağandır şeklindedir. Hesaplanan t istatistiği mutlak değer içerisinde kritik tablo değerlerinden küçük ise

serinin yapısal kırılma ile birlikte durağan olduğunu gösteren alternatif hipotez reddedilmektedir (Saridoğan, 2020). Zivot-Andrews birim kök testi sonuçları Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4: Zivot-Andrews Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	Model	Kırılma Dönemi	t istatistiği	Değişkenler	Model	Kırılma Dönemi	t istatistiği
LFP	Model A	2000	-3.003124	Δ LFP	Model A	2007	-6.215268*
	Model C	2004	-4.643556		Model C	2009	-6.382813*
GDP	Model A	2011	-3.328177	Δ GDP	Model A	2003	-5.312096**
	Model C	2001	-3.592820		Model C	2011	-5.633356*
UP	Model A	2004	-2.295727	Δ UP	Model A	2001	-12.85306*
	Model C	2015	-3.874922		Model C	2001	-17.54669*
UER	Model A	2001	-3.624458	Δ UER	Model A	2006	-5.397755*
	Model C	2001	-4.451556		Model C	2006	-5.437114**
Kritik Değerler							
Model A				Model C			
%1				%1			
	-5.34				-5.57		
%5				%5			
	-4.93				-5.08		

Not: Gecikme uzunluğu 4 olarak alınmıştır. (*) simgesi %1, (**) simgesi %5 anlam düzeylerini ifade etmektedir.

Tablo 4'te Zivot-Andrews birim kök testi sonuçları Model A ve Model C için verilmiştir. Her iki model için de değişkenlerin düzeyde hesaplanan t istatistikleri kritik tablo değerlerinden mutlak değer olarak küçük olduğu için yapısal kırılmalı birim kökün varlığını işaret eden boş hipotez kabul edilmektedir. Serilerin birinci farkları alınarak test uygulanmıştır. Fark alınan serilerin %5 önem düzeyinde hesaplanan t istatistikleri kritik tablo değerlerinden mutlak değer olarak büyük olduğu için alternatif hipotez kabul edilmektedir. Başka bir ifade ile seriler I(1) düzeyinde durağan hale gelmiştir ve Zivot-Andrews birim kök testi sonuçları yapılan geleneksel birim kök testi sonuçlarını desteklemektedir.

Eşbütünleşme Testi: Geleneksel ve yapısal kırılmalı birim kök testlerine göre seriler birinci dereceden bütünseldir. Fakat aynı dereceden bütünselik seriler her zaman uzun dönemde birlikte hareket edememektedir. Bu seriler arasında uzun dönemde gerçekten bir ilişki olup olmadığı eşbütünleşme testi yardımı ile belirlenmektedir (Özata ve Esen, 2010). Değişkenlerde yapısal kırılmaların olduğu tespit edilirse aralarındaki uzun dönemli ilişkinin yapısal kırılmaları dikkate alan testler ile incelenmesi daha doğru sonuçlar vermektedir. Aksi durumda yapısal kırılmaların, eşbütünleşme test sonuçlarını geçersiz kılması mümkün olmaktadır (Yalçınkaya ve Aydın, 2017). Çalışmada yapısal kırılmanın varlığında seriler arasındaki uzun dönemli ilişkiyi incelemek için geliştirilen Gregory-Hansen eşbütünleşme testi kullanılmıştır. Gregory ve Hansen (1996) tarafından geliştirilen eşbütünleşme testi tek yapısal kırılmaya izin vermektedir ve kırılmayı içsel olarak belirlemektedir. Bu eşbütünleşme testi seriler arasındaki uzun dönemli ilişkiyi sabitte kırılma (C), trendli sabitte kırılma (C/T) ve rejim değişikliği (C/S) olmak üzere üç farklı modele bağlı olarak araştırmaktadır (Tıraşoğlu ve Yıldırım, 2012).

Model 1: Sabitte kırılma (C)

$$y_{1t} = \mu_1 + \mu_2 \phi_{tr} + \alpha^T y_{2t} + e_t, \quad t = 1, \dots, n. \quad (2)$$

Model 2: Trendli sabitte kırılma (C/T)

$$y_{1t} = \mu_1 + \mu_2 \phi_{tr} + \beta t + \alpha^T y_{2t} + e_t, \quad t = 1, \dots, n. \quad (3)$$

Model 3: Rejim değişikliği (C/S)

$$y_{1t} = \mu_1 + \mu_2 \phi_{tr} + \alpha_1^T y_{2t} + \alpha_2^T y_{2t} \phi_{tr} + e_t, \quad t = 1, \dots, n. \quad (4)$$

Model 1'de μ_1 kırılmadan önceki sabit terimi, μ_2 ise kırılmanın sabit terimdeki yapmış olduğu değişikliği ifade etmektedir. Model 2'de sabit terim ile birlikte trenddeki kırılmalar dikkate alınmaktadır. Rejim değişikliğinin ele alındığı modeldeki α_1 kırılmadan önceki eğim katsayısını, α_2 ise eğim katsayısındaki değişikliği göstermektedir (Gregory ve Hansen, 1996). Boş hipotez yapısal kırılmalı eşbütünleşme ilişkisinin olmadığı, alternatif hipotez ise yapısal kırılmalı eşbütünleşme ilişkisinin olduğu şeklindedir. Tahmin edilen test istatistikleri, kritik tablo değerlerinden mutlak değer olarak büyük olması durumunda yapısal kırılmalı eşbütünleşme ilişkisinin olduğu alternatif hipotez kabul edilmektedir (Altıntaş ve Koçbulut, 2017).

Tablo 5: Gregory-Hansen Eşbütünleşme Testi Sonuçları

Model	C	C/T	C/S
Kırılma Yılı	2002	2008	2007
Test İstatistiği	-4.182932	-5.801912	-6.004034
Kritik Değerler	%1	-5.77	-6.51
	%5	-5.28	-6.00

Tablo 5'te değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin incelendiği Gregory-Hansen eşbütünleşme testinin sonuçları gösterilmektedir. Sabitte kırılma (C), trendli sabitte kırılma (C/T) ve rejim değişikliği (C/S) için yapısal kırılma yılları sırasıyla 2002, 2008 ve 2007 olarak belirlenmiştir. Bir yapısal kırılmaya izin veren ve kırılma döneminin içsel olarak belirlendiği bu testin sonuçlarına göre trendli sabitte kırılma (C/T) ve rejim değişikliği (C/S) modelleri için hesaplanan test istatistik değerleri %5 önem düzeyinde kritik tablo değerlerinden mutlak değer olarak büyük bulunmuştur. Bu durumda yapısal kırılmalı eşbütünleşme ilişkisinin olmadığı boş hipotez reddedilmiştir. Başka bir ifade ile alternatif hipotez kabul edilmiştir ve bu durumda seriler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olduğu ortaya çıkmaktadır.

Nedensellik Testi: Çalışmada değişkenlerin birim kök içerip içermediği ve aralarında eşbütünleşme ilişkisinin varlığının incelenmesinden sonra değişkenler arasındaki ilişkinin yönlerinin tespiti için Toda ve Yamamoto (1995) tarafından geliştirilen nedensellik testi kullanılmıştır. Toda-Yamamoto nedensellik testinde $(k+d_{max})$. dereceden VAR model tahmin edilmekte ve Wald testi kullanılmaktadır. Bu ifadedeki k uygun gecikme uzunluğunu, d_{max} ise modeldeki değişkenlerin maksimum bütünleşme derecesini temsil etmektedir (Çil Yavuz, 2006).

Tablo 6: Toda-Yamamoto Nedensellik Testi Sonuçları

H_0 Hipotezi	Gecikme Uzunluğu	X^2 -istatistiği	Sonuç
GDP $\neq$ LFP	$(k=1) + (d_{max}=1) = 2$	2.609148 (0.2713)	Kabul
UP $\neq$ LFP	$(k=1) + (d_{max}=1) = 2$	0.724426 (0.6961)	Kabul
UER $\neq$ LFP	$(k=1) + (d_{max}=1) = 2$	1.648075 (0.4387)	Kabul
LFP $\neq$ GDP	$(k=1) + (d_{max}=1) = 2$	12.04661 (0.0024)	Red
UP $\neq$ GDP	$(k=1) + (d_{max}=1) = 2$	8.494691 (0.0143)	Red
UER $\neq$ GDP	$(k=1) + (d_{max}=1) = 2$	3.060552 (0.2165)	Kabul
LFP $\neq$ UP	$(k=1) + (d_{max}=1) = 2$	16.26368 (0.0003)	Red
GDP $\neq$ UP	$(k=1) + (d_{max}=1) = 2$	27.10630 (0.0000)	Red
UER $\neq$ UP	$(k=1) + (d_{max}=1) = 2$	1.242561 (0.5373)	Kabul
LFP $\neq$ UER	$(k=1) + (d_{max}=1) = 2$	4.354817 (0.1133)	Kabul
GDP $\neq$ UER	$(k=1) + (d_{max}=1) = 2$	3.307529 (0.1913)	Kabul
UP $\neq$ UER	$(k=1) + (d_{max}=1) = 2$	3.424741 (0.1804)	Kabul

Not: (k) uygun gecikme uzunluğunu, (d_{max}) maksimum bütünleşme derecesini ifade etmektedir. Parantez içindeki değerler olasılık değerlerini göstermektedir.

Tablo 6'da Toda-Yamamoto nedensellik testi sonuçları verilmiştir. Bu testte, test istatistiğine ait olasılık değerleri %5 önem düzeyinden büyük olduğu için nedensellik ilişkisinin olmadığı üzerine

kurulan boş hipotez reddedilememekte, bu durumda test edilen değişkenler arasında nedensellik ilişkisi yoktur sonucuna ulaşılmaktadır. Tablo 6'daki Toda-Yamamoto nedensellik testi sonuçlarına göre kadınların işgücüne katılım oranından kentleşme oranına doğru ve kadınların işgücüne katılım oranından kişi başına GSYH'ye doğru tek taraflı nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. Ayrıca, kişi başına GSYH ile kentleşme oranı arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi bulunmaktadır.

4. Sonuç ve Politik Önermeler

İşgücü piyasasında istihdam edilerek ekonomik özgürlüklerini, toplumsal saygınlıklarını kazanan kadınlar; kendileri, aileleri ve toplumları adına çok önemli sosyal getirileri de elde etmektedir. Özellikle kadının işgücüne katılım oranlarının artışı, ekonomik kalkınma hızını da yükseltmektedir. Dolayısıyla da kadınların işgücüne katılımı, ülkelerin sosyoekonomik açıdan büyüme ve kalkınmasında elzemdir. Şu bilinen bir gerçektir ki kadınların ekonomiye katılımı olmadan sosyal-ekonomik kalkınmanın sağlanması pek de mümkün değildir. Bu çerçevede kadın ve kalkınmaya yönelik çeşitli stratejiler geliştirilmektedir ve kadınların işgücüne katılımını artırma anlamında yaratılan fırsatlar, uygulanacak politikalar açısından önem arz etmektedir. Ancak kadınların işgücüne katılımı bakımından önlerinde erkeklerden daha fazla engel bulunduğu görüşü genel anlamda kabul edilmektedir. Bu noktada öncelikli olan, kadınların işgücüne katılımı önündeki engellerin tespit edilmesidir. Her ne kadar ülkeler, kadının ekonomik hayattaki yerini yükseltebilme maksatlı çalışmalar yapsa da özellikle gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerde kadın-erkek eşitsizliği ve toplumların erkek egemen yapısı varlığını sürdürmektedir. Bu tarz toplumlarda kadınların ev dışı gelir getiren işlerde çalışması, erkeğin aileyi geçindiren aile reisi konumunu zedelemekte ve aile içi egemenliğine yönelik bir tehdit biçiminde algılanabilmektedir. Bunun yanı sıra bazı işlerin ücretlerindeki düşüklük de kadınlar açısından çalışmanın cazibesini kaybettirmektedir. Bu çalışmanın, kadın işgücü katılım oranı belirleyen kaynakların tespiti ile ilerleyen yıllarda da bu orandaki artışın sağlanması açısından gerekli politikaların geliştirilebilmesi adına son derece faydalı olacağı düşünülmektedir.

Bu çalışmadaki amaç, Türkiye'de kadınların işgücüne katılım oranı ile kişi başına GSYH, kentleşme oranı ve işsizlik oranı arasındaki ilişkinin yapısal kırılmalı zaman serisi analiz yöntemi kullanılarak 1990-2020 dönemi arası yıllık veriler bazında incelenmesidir. Bu çalışmanın orijinal yönü ve önemi; işgücüne katılımıyla huzura, refaha, gelişmeye ve kalkınmaya katkı sunan kadınların, yapısal kırılmalar altında ekonomik (kişi başına GSYH ve işsizlik oranı değişkenleri) ve sosyo-demografik (kentsel nüfus büyüme hızı değişkeni) faktörler ile nasıl bir ilişki içerisinde olduğuna yönelik araştırma sorusunu yanıtlamak üzere belirlemektedir. İlgili yönüyle, bu motive çerçevesinde yazarlarca hazırlanan çalışma, literatürdeki (mevcut) diğer çalışmalar için tamamlayıcı ve ileride yapılacak olanlar için ise aydınlatıcı niteliğe sahiptir. Durağanlık için ADF, PP ve KPSS birim kök testleri ile yapısal kırılmalı birim kök testlerinden biri olan Zivot-Andrews birim kök testi, eşbütünleşme ilişkisi için Gregory-Hansen eşbütünleşme testi ve nedensellik ilişkisi için Toda-Yamamoto nedensellik testi kullanılmıştır. Bu çalışmanın ampirik bulgularına göre, geleneksel birim kök testlerinden ADF, PP ve KPSS birim kök testlerinde seriler birinci farkları alındığında durağan hale gelmiştir. Tek yapısal kırılmaya izin veren Zivot-Andrews birim kök testi de bunu desteklemektedir. Gregory-Hansen eşbütünleşme testinin trendli sabitte kırılma (C/S) ve rejim değişikliği (C/T) modellerinin sonuçları değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin olduğunu göstermektedir. Toda-Yamamoto nedensellik testi sonuçlarına göre, kişi başına GSYH ile kentleşme oranı arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi varken, kadınların işgücüne katılım oranından kişi başına GSYH'ye ve kentleşme oranına doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. Ancak teorik beklentilerin aksine kadınların işgücüne katılım oranı ve işsizlik oranı arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi bulunamamıştır. Bu çalışmada elde edilen bulguları destek nitelikteki bir çalışma, Zeren ve Kılınç Savrul (2017) tarafından yapılmıştır. Zeren ve Kılınç Savrul (2017) tarafından yapılan analiz sonuçlarına göre de kadın işgücüne katılım oranı

ile ekonomik büyüme ve kentleşme oranı arasında uzun dönemli bir ilişki bulunmuştur. Ayrıca Özkök ve Atay Polat (2020) tarafından yapılan çalışmada kadın işgücüne katılım oranı ile ekonomik büyüme ve kentleşme oranı arası uzun dönemde eşbütünleşik bir ilişki tespit edilmiştir.

Sonuç olarak, bir ülke ekonomisinde işgücünün içinde kadının yer alması çarpan etkisi ile ekonomiye katkı sağlamaktadır. Kadının emeği karşısında aldığı ücret tekrar ekonomiye akarak diğer sektörlerde ve istihdam üzerinde olumlu etkiler yaratacaktır. Çarpan etkisi ile gelişen ekonomide çalışan bir kadın başka bir kadın için istihdam fırsatı sunabilmektedir. Nitekim kadınların da hayalleri ve o hayalleriyle şekillenen hedefleri vardır ki, bunların gerçekleşmesi işgücüne katılımları ile mümkün olmaktadır. Bu minvalde, kadınların işgücü piyasasına girmesinin önündeki engellerin azaltılması doğrultusunda çeşitli politikaların geliştirilmesi büyük önem taşımaktadır. İlgili politika önerilerinden bazılarında aşağıda yer verilmiştir:

- Türk toplumunda da yerleşmiş olan “Erkek eve bakar; kadın evi, eşi ve çocuklarıyla ilgilenir.” şeklindeki algıyı değiştirebilme ve farkındalığı artırma amacı doğrultusunda çeşitli programlar-seminerler düzenlenerek ve bu algısal değişimin sağlanması için sosyal medya üzerinden kampanyalar yapılarak geniş kitlelere duyurulmalıdır.
- Kadınların beşeri sermayesinin artırımına yönelik yatırımlar için daha fazla projeler yapılmalıdır. Bu bakımdan kısa vadeli olarak kadın istihdamını teşvik eden projelerden, uzun vadeli sonuçlar yaratmak açısından ise kadınların eğitim düzeylerinin artırılması için gerçekleştirilecek projelerden bahsetmek mümkündür. Buradan da fark edildiği üzere kadınların işgücüne katılımlarında önemli bir nokta da ailelerin eğitilmesi ve doğru eğitimi çocuklarına vermelerinin sağlanması olmaktadır. Dolayısıyla ülkelerde kamu-özel sivil toplum kuruluşlarının ortak bir şekilde yürüteceği, kadınların eğitim seviyesini yükseltmek maksatlı çalışmalar başlatılmalıdır.
- Kadının yerel ve genel yönetimde siyasal katılımının düşüklüğü göze çarpmaktadır. Siyasette kadın katılımı, kadın sorunlarının çözümü açısından son derece gerekli ve önemlidir. Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de kadınlar, erkeklere nazaran politik sahalarda daha az bulunmaktadır. Zira kadınların politikada eksik temsilinin giderilmesi adına politik-kamusal alanda kadınların sayısı artırılmalıdır.
- Tarım sektörü kapsamında ücretsiz aile işçisi şeklinde istihdam edilen kadınların en azından asgari ücretli çalışması için gerekenler yapılmalıdır. Ayrıca COVID-19 salgın sürecinde işsiz kalan ve/veya kayıt dışı vasıfsız işlerde çalışan kadınların, meslek edindirme amaçlı kurslara katılmaları teşvik edilmeli ve bu kapsamda onlara yeni çalışma alanları yaratılmalıdır.
- Küresel salgın esnasında daha da kötüye giden aile içi şiddet ve işle ilgili toplumsal cinsiyete dayalı şiddet, taciz ve benzeri olumsuz durumlar neticesinde kadınların ücretli olarak istihdama girme kabiliyetleri de daha fazla zayıflamıştır. Dolayısıyla aile içi ve/veya çalışma yaşamındaki şiddet, taciz ve benzeri durumlar ortadan kaldırılmalıdır. Bununla birlikte kadın ve erkeğe yönelik eşit değer gözetilmeli ve her birine de eşit haklar, ücretler verilmesi desteklenmelidir.

Yazarlık Katkıları (Authorship Contributions): Gökçen Aydınbaş, Merve Ünlüoğlu.

Kaynakça

- Aldan, A. ve Öztürk, S. (2019). *Kadın işgücüne katılımında artışın belirleyicileri: Kuşak etkisinin ayrıştırılması*. Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Çalışma Tebliği, 2019/05.
- Alon, T.M., Doepke, M., Olmstead-Rumsey, J. ve Tertilt, M. (2020). *The impact of COVID-19 on gender equality* (NBER Working Paper No. 26947). Erişim adresi: https://www.nber.org/system/files/working_papers/w26947/w26947.pdf.
- Ağlı, E. ve Tor, H. (2016). Cumhuriyetin ilanından günümüze Türk kadınlarının eğitim, sosyal ve

- siyasal hayattaki durumlarının değerlendirilmesi. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 2(1), 92-105. Erişim adresi: <http://dergipark.gov.tr/ijsser>.
- Altıntaş, H. ve Koçbulut, Ö. (2017). Enerji tüketimi ve ekonomik büyüme: Gelişmiş ülkeler üzerine eşik eşbütünleşme ve nedensellik analizi. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(44), 32-51.
- Ataman, B. C. (1998). İşsizlik sorununa yeni yaklaşımlar. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 53 (01) , 59-72. doi: 10.1501/SBFder_0000001948.
- Becker, G.S. (1965). A theory of the allocation of time. *Economic Journal*, 75(299), 493-517.
- Berber, M. ve Eser, B. Y. (2008). Türkiye’de kadın istihdamı: Ülke ve bölge düzeyinde sektörel analiz. *İş, Güç, Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 10(2), 1-15.
- Bozkaya, G. (2013). Kadınların işgücüne katılımını belirleyen faktörler: Türkiye üzerine bir analiz. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(5), 69-89.
- Cameron, L. A., Bowling, J. M. ve Worswick, C. (2001). Education and labor market participation of women in Asia: Evidence from five countries. *Economic Development and Cultural Change*, 49, 460-477.
- Che, G. N. ve Sundjo, F. (2018). Determinants of female labour force participation in Cameroon. *International Journal of Applied Economics, Finance and Accounting*, 3(2), 88-103.
- Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (2014). *Ulusal İstihdam Stratejisi*. Erişim adresi: http://www.sp.gov.tr/upload/xSPTemelBelge/files/MzrVo+Ulusal_Istihdam_Stratejisi_ve_Eylem_Plani.pdf.
- Çiçeklioğlu, M. (2012). Kapitalizm kadın sağlığını nasıl etkiliyor? *Toplum ve Hekim*, 27(4), 295-303. Erişim Adresi: https://www.belgelik.dr.tr/ToplumHekim/kayit_goster.php?Id=2396.
- Çil Yavuz, N. (2006). Türkiye’de turizm gelirlerinin ekonomik büyümeye etkisinin testi: Yapısal kırılma ve nedensellik analizi. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 7(2), 162-171.
- Çil Yavuz, N. (2011). Durağanlığın belirlenmesinde KPSS ve ADF testleri: İMKB ulusal-100 endeksi ile bir uygulama. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 54(1), 239-247.
- DİSK-AR. (2020). *COVID-19 döneminde kadın işgücünün görünümü raporu*. Erişim adresi: <http://disk.org.tr/wp-content/uploads/2020/06/DISK-AR-Covid-19-Do%CC%88neminde-Kad-20Haziran-2020.pdf>.
- Doğrul, K. G. (2007). *Kentsel alanlarda kadın işgücü arzının belirleyicileri ve kadın işgücü arzının ücret yapısı üzerindeki etkisi: Türkiye üzerine bir uygulama*. [Doktora tezi, Dumlupınar Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi Veri Tabanı.
- DPT ve Dünya Bankası. (2009). Türkiye’de kadınların işgücüne katılımı: Eğilimler, belirleyici faktörler ve politika çerçevesi. Erişim adresi: https://eaf.ku.edu.tr/wp-content/uploads/2019/04/2010-06-04_world_bank_2.pdf.
- Dücan, E. ve Atay Polat, M. (2017). Kadın istihdamının ekonomik büyümeye etkisi: OECD Ülkeleri İçin Panel Veri Analizi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26(1), 155-170.
- Eser, B., Yamak N. ve Samut, S. (2017). Türkiye’de ekonomik gelişme ve kadınların işgücüne katılım oranı: U-eğrisi hipotezinin testi. *Siyaset Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 297-307.

- Fatima, A. ve Sultana, H. (2009). Tracing out the u-shape relationship between female labor force participation rate and economic development for Pakistan. *International Journal of Social Economics*, 36(1/2), 182-198. doi: 10.1108/03068290910921253.
- Gujarati, D. N. ve Porter, D. C. (2009). *Basic econometrics* (5th ed.). McGraw-Hill, New York.
- Goldin, C. (2006). The quiet revolution that transformed women's employment, education, and family. *The American Economic Review*, 96(2), 1-21.
- Gregory, A. W. ve Hansen, B. E. (1996). Residual-based tests for cointegration in models with regime shifts. *Journal of Econometrics*, 70, 99-126.
- Güçlü, M. (2017). Türkiye'de kadınların bölgesel işgücüne katılımının belirleyicileri. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 35(3), 83-102. doi: 10.17065/huniibf.340705.
- Güçlü, M. (2018). Ekonomik kalkınma ve kadınların işgücüne katılımı: Türkiye için U-hipotezinin yeniden test edilmesi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (32), 203-210. doi: 10.30794/pausbed.424388.
- Güvenek, B., Alptekin, V. ve Çetinkaya, M. (2010). Enflasyon ve dolaylı vergilerden elde edilen gelirler arasındaki ilişkinin VAR yöntemiyle analizi. *Kamu-İŞ Dergisi*, 11(3), 1-28.
- Hosney, S. H. (2016). *Factors influencing female labor force participation in Egypt and Germany: a comparative study* (SOEPPapers on Multidisciplinary Panel Data Research No. 286). Erişim adresi: <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/130586/1/856920835.pdf>.
- ILO. (2020). *COVID-19 and the world of work: Impact and policy responses*. Erişim adresi: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/dgreports/dcomm/documents/briefingnote/wcms_738753.pdf.
- Kakıcı, H., Emeç, H. ve Üçdoğruk, Ş. (2007). Türkiye'de çalışan kadınların çocuk bakım tercihleri. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi*, 5, 20-40.
- Karpat Çatalbaş, G. (2015). Kadınların işgücüne katılımını belirleyen faktörlerin belirlenmesi: Panel veri yaklaşımı. *KAÜ İİBF Dergisi*, 6(10), 249-280.
- Kasa, H. ve Alptekin, V. (2015). Türkiye'de kadın işgücünün büyüme etkisi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 18(1), 1-24.
- Kayadibi, P. D. F. (2011). Kadın eğitiminin önemi ve kalkınmadaki rolü. *Istanbul Journal of Sociological Studies*, 0(28), 19-31.
- Kılıç, D. ve Öztürk, S. (2014). Türkiye'de kadınların işgücüne katılımı önündeki engeller ve çözüm yolları: Bir ampirik uygulama. *Amme İdaresi Dergisi*, 47(1), 107-130.
- Lechman, E. ve Kaur, H. (2015). Economic growth and female labor force participation- verifying the U-feminization hypothesis. New evidence for 162 countries over the period 1990-2012. *Economics and Sociology*, 8(1), 246-257. doi: 10.14254/2071- 789X.2015/8-1/19.
- Makal, A. (2010). Türkiye'de erken cumhuriyet döneminde kadın emeği. *Çalışma ve Toplum Dergisi*, 13-40. Erişim adresi: <https://www.calismatoplum.org/makale/turkiyede-erken-cumhuriyet-doneminde-kadin-emeği>.
- Niemi, B. T. ve Lloyd, C. B. (1981). Female labor supply in the context of inflation. *The American Economic Review*, 71(2), 70-75.
- Özata, E. ve Esen, E. (2010). Reel ücretler ile istihdam arasındaki ilişkinin ekonometrik analizi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(2), 55-70.

- Özer, M. ve Biçerli, K. (2003-2004). Türkiye’de kadın işgücünün panel veri analizi. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 55-86.
- Özkök, C. S. ve Atay Polat, M. (2020). Ekonomik büyüme, enflasyon ve kentleşmenin kadınların işgücüne katılımına etkileri: Türkiye üzerine bir uygulama. *Küresel İktisat ve İşletme Çalışmaları Dergisi*, 9(17), 63-76.
- Sarıdoğan, H. Ö. (2020). Turizm gelirlerinin ekonomik büyümeye etkisi: Türkiye için yapısal kırılmalı birim kök ve eşbütünlük analizi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 15(3), 829-848.
- Sertçelik, Ş. (2021). Kadınların işgücüne katılım oranının belirleyicileri: Türkiye için yapısal kırılmalı zaman serisi analizi. *R&S-Research Studies Anatolia Journal*, 4(2), 91-102.
- Sevüktekin, M. ve Nargeleçekenler, M. (2010). *Ekonometrik zaman serileri analizi*. İstanbul: Nobel Yayın Dağıtım.
- Sezer Arıç, A. (2021). *Türk Kadınlar Birliği*. Erişim Adresi: <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/turk-kadinlar-birligi/?pdf=3289>.
- Schwab, K. (2019). *Dördüncü sanayi devrimini şekillendirmek* (Z. Dicleli, Çev.). İstanbul: Optimist Yayınevi.
- Taşseven, Ö., Altaş, D. ve Turgut, Ü. N. (2016). The determinants of female labor force participation for OECD countries. *Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2(2), 27-38. Erişim adresi: <http://hdl.handle.net/11376/2660>.
- TCEUEP. (2008). *Toplumsal cinsiyet eşitliği ulusal eylem planı 2008-2013*. Erişim adresi: <http://www.ceidizleme.org/ekutuphaneresim/dosya/pdf>.
- Tıraşoğlu, M. ve Yıldırım, B. (2012). Yapısal kırılma durumunda sağlık harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisi: Türkiye üzerine bir uygulama. *Electronic Journal of Vocational Colleges*, 2(2), 111-117. doi: 10.1501/OTAM_0000000515.
- TÜİK. (2009). *İşgücü, istihdam ve işsizlik istatistikleri sorularla resmi istatistikler Dizisi-1*. Erişim adresi: <https://www.tuik.gov.tr/>
- TÜİK. (2011). *Türkiye istatistik yılı*, 2010. Erişim adresi: <https://www.tuik.gov.tr/>
- Türlüoğlu, E. (2018). Kadın istihdam ve büyüme ilişkisi: VAR modeli analizi. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 5(9), 59-68.
- Winkler, A. E. (2016). Women’s labor force participation: Family-friendly policies increase women’s labor force participation. *IZA World of Labor Evidence-Based Policy Making*, 289, 1-11.
- Yalçınkaya, Ö. ve Aydın, H. İ. (2017). Makroekonomik istikrarsızlığın ekonomik büyüme üzerindeki etkileri: Türkiye üzerine yapısal kırılmalı zaman serisi analizi (1983-2015). *Ulakbilge*, 5(13), 983-1007.
- Yaman, M. (2018). *Ekonomik krizler ve kadın emeği*. EMO Kadın Bülteni, (8), Nisan 2018, İzmir Şubesi. https://www.emo.org.tr/ekler/bbbc814eaf531f8_ek.pdf?dergi=1202.
- Yamak, R., Abdioğlu, Z. ve Mert, N. (2012). Türkiye’de işgücüne katılımı belirleyen faktörler: Mikro ekonomik analiz. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(2), 41-58.
- Yılcı, V. ve Özcan, B. (2010). Yapısal kırılmalar altında Türkiye için savunma harcamaları ile GSMH arasındaki ilişkinin analizi. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 11(1), 21-33.

- Yılmaz Şahin, B. ve Alp, C. (2020). Kadınların işgücüne katılımının ekonomik büyüme üzerine etkisi: Türkiye örneği. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(45), 184-202.
- Yılmaz, M. ve Zoğal, Y. (2015). Kadının işgücüne katılımının tarihsel gelişimi ve kadın istihdamını etkileyen faktörler: Türkiye ve Avrupa örneği. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat ABD Başkanlığı*, 1-25. EconWorld2015@Torino; IRES, Torino, Italy.
- Zaheer, R. ve Qaiser, S. (2016). Factors that affect the participation of female in labor force: A macro level study of Pakistan. *Journal of Economics and Finance*, 7(2), 20-24.
- Zaim, S. (1997). *Çalışma ekonomisi*. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Zeren, F. ve Kılınç Savrul, B. (2017). Kadınların işgücüne katılım oranı, ekonomik büyüme, işsizlik oranı ve kentleşme oranı arasındaki saklı koentegrasyon ilişkisinin araştırılması. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 15(30), 87-103.